

Экзістэнцыяльная свядомасць у "лагернай" аўтабіяграфічнай прозе

Аўтабіяграфічная проза — своеасаблівая «мікрамадэль культуры» (Ніколіна), якая фіксуе важныя этапы самарэалізацыі асобы. Сёння літаратура ўсё часцей аддае перавагу аповяду «ад сябе», ад першай асобы. Аўтабіяграфічныя жанры прывабляюць чытача дакладнай інфармаванасцю аўтара аб падзеях, сведкам і ўдзельнікам якіх ён з'яўляўся, максімальнай яго зацікаўленасцю ў фіксацыі знешняга жыцця і асабліва ўнутранага светаадчування, сцвярджаннем сваёй праваты, сваіх уласных ацэнак і вывадаў.

Аўтар не ставіць перад сабой задачу ахапіць усю аўтабіяграфічную прозу з «лагернай» тэматыкай, яна даволі разнастайная і можа стаць прадметам самастойнага навуковага пошуку. Мэта артыкула — на прыкладзе некалькіх твораў беларускіх пісьменнікаў ("У кіпцюрох ГПУ" Ф.Аляхновіча, "Сповідзі" Л.Геніюш і С.Грахоўскага, "Аповесці для сябе" Б.Мікуліча) паказаць высокі энэргетычны патэнцыял экзістэнцыяльных праблем у сітуацыі парога, мяжы і ступень іх эмацыянальнага ўздзеяння на чытача.

Аўтабіяграфічныя факты ў творах з «лагернай» тэматыкай знаходзяць адпаведную ступень мастацкага абагульнення, якая надае тэкстам эстэтычную цэласнасць, скіраваную на тое, каб зразумець логіку жыцця ў нечалавечых умовах, асэнсаваць анталагічныя праблемы быцця, выявіць сутнасныя экзістэнцыяльныя сэнсы. «Духовность, свобода и ответственность — это три экзистенциала человеческого существования, — сцвярджае вядомы псіхааналітык В.Фрэдл, які спецыяльна займаўся даследаваннем уздзеяння ўмоў фашыскага канцлагеру на псіхіку чалавека. — Они не просто характеризуют человеческое бытие как бытие именно человека, скорее даже они конструируют его в этом качестве. В этом смысле духовность человека — это не просто его характеристика. А конструирующая особенность: духовное не просто присуще человеку наряду с телесным и психическим, которые свойственны и животным. Духовное — это то, что отличает человека, что присуще только ему, и ему одному» [1, с.93]. Паглыблены пісьменніцкі самааналіз духоўнай сферы ў "лагернай" прозе Ф.Аляхновіча, Л.Геніюш, С.Грахоўскага, Б.Мікуліча выкліканы пакутлівым ўсведамленнем зменлівага і супярэчлівага жыцця душы ў пошуках ісціны і знешняй рэчаіснасці, у якой многа нестабільнасці, цяжучасці, хуткаплыннасці.

«Лагерная» тэматыка беларускіх аўтараў звернута да доследу быцця паміж жыццём і смерцю, да дэфармаванай свядомасці замкнёнай прасторы, страчанай цэласнасці асобы, да няспраўджанага ідэалу. Пры захаванні гісторыка-падзейнай асновы твораў пісьменнікаў-вязняў сталінскіх лагераў філасофскі падмурак працэсу аб'ектывацыі чалавека ў лагерных умовах становіцца асноватворным. Жыццё ссыльных перастае быць толькі іх прыватным выпадкам, яно набывае анталагічныя параметры, пры якіх «эгоизм мирового устройства, все обрекающего на смерть, уравновешен эгоизмом жизни, отторгающей от себя смерть» [2, с.211].

Тэма смерці ў «лагернай» прозе хвалюе сваёй усеагульнасцю, і ў той жа час сітуацыя смерці анталагічна і экзістэнцыяльна, бо «каждая человеческая личность представляет собой нечто уникальное, каждая жизненная ситуация возникает лишь однажды» [1, с.171-172]. С.Грахоўскі, напрыклад, не паказвае саму сітуацыю смерці, не фіксуе эпіцэнтр смерці, а толькі яе матывацыю і вынік. Чым кіруецца пісьменнік у такім падыходзе? Па-першае, канвеер смерці ў сталінскіх лагерах працаваў настолькі бесперапынна, што апісваць смерць як сітуацыю С.Грахоўскі лічыў, відаць, бесчалавечным актам. Па-другое, і гэта самае галоўнае, адносіны да смерці ў маладым узросце, калі будучы пісьменнік знаходзіўся твар у твар са смерцю, не адпавядалі ўспрымання факта смерці сталым чалавекам, пад час напісання ўспамінаў. Грахоўскі-мастак не мог гэта не ўлічваць. Ён дакладна фіксуе дыялектыку разбурэння душы пад прыгнётам страху, які зацыклівае свядомасць, замыкае псіхіку і выклікае варожасць чалавека да свету. Хворае засяроджанасць у самім сабе можа справакаваць незваротны працэс самаразбурэння асобы, сведкам такіх выпадкаў быў аўтар успамінаў.

Для Л.Геніюш у «Сповідзі» настрой страху, унутранай замкнёнасці не ўласцівы, яе выратаўвала вера ў Бога, у гармоніі душы і духа Л.Геніюш знаходзіць сілы для супрацьстаяння хаосу. На старонках кнігі гучыць непрыхаванае адчуванне ўласнай прароцкай місіі на зямлі, сваёй абранасці, адзінкавасці, якія засталіся пры жыцці недаацэненымі. Кніга ўспамінаў «Сповідзь» нават для аўтара, улічваючы умовы творчай ізаляцыі (60-я — 80-я гады ХХ ст.), выконвае псіхатэрапеўтычную функцыю, бо мастак, аналізуючы крытычныя сітуацыі свайго жыцця і вырашаючы яго супярэчнасці ў свядомасці, набывае тым самым уласную душэўную раўнавагу. Жанр споведзі вымагае скіроўваць асноўную ўвагу на ўнутранае жыццё асобы, але ў тэксце твора немалаважнае месца займаюць і знешнія падзеі, бытавыя падрабязнасці, і тут няма супярэчнасцей, бо па вялікаму рахунку ўнутранае жыццё Л.Геніюш выяўляе сябе праз яго знешнія праявы. Злучанасць унутранага душэўнага свету са знешнім здольна раскрыць глыбіні падсвядомага не горш за псіхалагічны самааналіз.

Запісы Ф.Аляхновіча («У кіпцюрох ГПУ») носяць характар хронікі-запавету для нашчадкаў. Пісьменнік усведамляе гістарычную значнасць сваіх успамінаў. Кніга вытрымана ў рамках пераважна інфармацыйна-аналітычнага пісьма, мэта якога — інфармаваць свет аб масавых небяспечных эксперыментах бальшавікоў над людзьмі. Перавага ў творы Ф.Аляхновіча надаецца асобным фактам турэмнага зняволення, будзёным выпадкам з жыцця вязняў, але гэта не выклікае пачуцця раздробленасці свету, адсутнасці лагічнай сувязі паміж падзеямі, хаця твор складаецца з эпізодаў, якія маюць фактычна прыкметы завершаных апавяданняў-мініячур. Нават рэдкія лірычныя адступленні Аляхновіча таксама ўплецены ў панараму грамадскага, сацыяльнага жыцця.

Пісьменнік не вылучае сябе з гістарычнага кантэксту, падкрэслівае сваю падпарадкаванасць жыццёвым абставінам, фатальную залежнасць ад агульнай плыні жыцця, ад сацыяльных дамінантаў. Рэчавы свет, знешнія

абставіны сталінскага часу дакладна схоплены пільным вокам мастака. Зразумела, жыццёвы матэрыял заносіўся ў кнігу, якая пісалася ў 1942 г. у Вільні, выбарачна, у залежнасці ад псіхалагічнай устаноўкі аўтара, таму істотная для ўласнага вопыту падзея часам дамінуе над больш буйной, але нейтральнай для мастака. Такім чынам, мы можам гаварыць аб важнасці іерархіі каштоўнасцей для кожнай асобы, калі дробязі могуць заклінаць сабой больш значныя гістарычныя факты, але ў тым то і вартасць аўтабіяграфічнага твора, што ён здольны па-новаму высвяціць добра вядомага рэчы, убачыць завуальванае, здзівіць нечаканым ракурсам бачання з'явы.

Падзеі, факты «лагернага» штодзённага існавання непаўторныя і ўнікальныя і ў той жа час універсальна абагульненыя. У «лагернай» прозе дамінуюць матывы смерці, аб'ясцэння жыцця, недаверу да чалавека, які дапусціў такі гвалт. Чалавек, апынуўшыся ў сітуацыі, калі ўсе маральныя межы адкінуты, застаўся сам насам з бязмежнасцю сусветнага хаосу. Ф.Аляхновіч, С.Грахоўскі, Л.Геніюш паказалі апакаліптычны вобраз свету, у якім пануе стыхія пачварнага вар'яцтва. Праблема межаў і сітуацыя «адзін на адзін са смерцю» выяўляюць экзистэнцыяльную сутнасць чалавека: жыццё, нават бессэнсоўнае, паламанае, пакамечанае мае сваю каштоўнасць. В.Франкл пісаў: «Заклучив человека в лагерь, можно было отнять у него все вплоть до очков и ремня, но у него оставалась эта свобода, и она оставалась у него до последнего мгновения, до последнего вздоха. Это была свобода настроиться так или иначе, и это «так или иначе» существовало, и все время были те, которым удавалось подавить в себе возбужденность и апатию. <...>Они являлись свидетелем того, что никогда нельзя сказать, что сделает лагерь с человеком презратится ли человек в типичного лагерника или все же даже в таком стесненном положении, в этой экстремальной пограничной ситуации останется человеком» [1, с.143]. Лагернае жыццё ссыльных пісьменнікаў было балансаваннем на мяжы жыцця і смерці, адчаю і надзеі, вар'яцтва і яснасці думкі, адсюль ва ўспамінах такая аголеная эмацыянальнасць, адкрытасць, спавядальнасць.

Каштоўнасць аўтабіяграфічнага твора не толькі і не столькі ў апісанні падзей, сведкам якіх быў мастак, а ў тым, як яго індывідуальная свядомасць асэнсоўвае іх і бачыць сябе ў іх. Менавіта аўтарская суб'ектыўная свядомасць вызначае: апавядаць толькі пра факты, якія сам аўтар бачыў, ці перадаваць унутраны стан дзеючых асоб, матывы, якія кіравалі імі, але для знешняга назіральніка заставаліся незразумелымі. У творах С.Грахоўскага, Л.Геніюш, Б.Мікуліча на першым плане не падзеі, а адчуванні аўтараў, якія самі пражываюць гэтыя падзеі і здольныя зазірнуць у душы тых, хто побач. Нават сямейна-бытавая тэматыка падаецца ў тэкстах не на ўзроўні апісальнасці, яна цесна пераплецена з псіхалагічным аналізам душэўных перажыванняў усіх дзеючых асоб. «У лагеры кожны адкрываецца, само жыццё паказвае нутро чалавека, тут чалавек — адкрытая кніжка, адзін другога ведае наскрозь» [3, с.212], — піша Л.Геніюш.

У творах ссыльных пісьменнікаў не адбываецца абытаўлення зместу, нават дробная лакальная з'ява набывае агульназначны сэнс, выяўляе рух

плыні жыцця, яго ўнутраныя імпульсы і адлюстроўвае больш высокую ступень у спасціжэнні быцця. Экзістэнцыяльная свядомасць дае магчымасць пісьменнікам пранікаць у нябачныя сферы ўласнай асобы, спасцігаць яе філасофскую змястоўнасць і бачыць бясконцаю невычэрпнасць.

ЛІТАРАТУРА

1. Франкл, В. Человек в поисках смысла: Сборник / В.Франкл. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
2. Заманская, В.В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на границах столетий / В.В.Заманская. — М.: Флинта: Наука, 2002.— 304 с.
3. Геніюш, Л. Сповідзь / Л.Геніюш; падрыхт. тэксту, прадм., камент. М.М.Чарняўскага. — Мінск: Маст.літ., 1993.— 271 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ